

Hubert Mazur

Agnieszka Rosa

Lekcje archiwalne

**Skrypt przygotowany
na potrzeby spotkania Forum
Edukatorów Archiwalnych**

Kielce – Toruń 2015

Wprowadzenie

Prowadzenie zajęć dla uczniów ma kilkudziesięcioletnie tradycje w działalności polskich archiwów państwowych. Już od lat 50. w archiwach organizowano dla uczniów pogadanki, prelekcje, odczyty, wykłady i pokazy. Termin lekcja w odniesieniu do zajęć archiwalnych pojawiał się rzadko i upowszechnił się dopiero w XXI wieku. Obecnie używany jest na portalach internetowych wielu archiwów prezentujących swoją ofertę edukacyjną, w Strefie Edukacyjnej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, w archiwalnej sprawozdawczości, w piśmiennictwie archiwalnym i dydaktyczno-historycznym, a przede wszystkim w metodyce archiwalnej i codziennej pracy archiwów.

Pamiętać trzeba, że w okresie PRL zajęcia, jak również pozostałe formy działalności popularyzatorskiej archiwów pełniły w dużej mierze funkcję propagandową.

Lekcję archiwalną można zdefiniować jako formę pozaszkolnej edukacji historycznej oraz jedną z form edukacyjnych w działalności oświatowej archiwów, stanowiącą podporządkowaną określonym celom kształcenia, strukturę wykonywanych czynności i zadań archiwisty (rzadziej nauczyciela) oraz uczniów; edukacyjną jednostkę zajęciową odbywającą się na ogół w siedzibie archiwum, której istotą jest kontakt i praca uczniów z oryginalnymi dokumentami.

Pojęcie lekcja archiwalna jest nieco nadużywane, nie wszystkie określane tym terminem zajęcia z uczniami w archiwach spełniają bowiem kryteria określone dla lekcji.

Lekcje archiwalne zostały uwzględnione w Strategii Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych na lata 2010-2020, jako narzędzie do realizacji celu operacyjnego „prowadzenie działalności edukacyjno-naukowej na rzecz budowania kapitału społecznego”. Jest on elementem celu strategicznego „budowanie wizerunku archiwów państwowych jako nowoczesnych i przyjaznych instytucji aktywnie uczestniczących w procesie edukacji społeczeństwa otwartego”.

Lekcje archiwalne – próba diagnozy

Podstawą do oceny stanu lekcji archiwalnych stała się analiza scenariuszy i konspektów lekcji archiwalnych zamieszczonych w Strefie Edukacyjnej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Pozwala ona na sformułowanie następujących wniosków:

- W ofercie edukacyjnej archiwów państwowych dostępnej w Strefie Edukacyjnej znajduje się nieco ponad 300 lekcji archiwalnych.
- Ponad połowę zajęć stanowią lekcje poświęcone historii regionalnej, a zwłaszcza lokalnej. Niespełna ¼ zajęć odnosi się do szeroko rozumianych zagadnień archiwalnych. Prawie 10% wszystkich lekcji na Strefie Edukacyjnej dotyczy genealogii.
- Na lekcjach w archiwum dominują cele poznawcze, które stanowią około 2/3 wszystkich celów. Znacznie słabiej reprezentowane są cele kształcące odnoszące się do umiejętności i sprawności intelektualnych uczniów. Stanowią one niespełna 1/5 wszystkich celów nauczania realizowanych na lekcjach archiwalnych. Cele wychowawcze to zaledwie 15% wszystkich wyłonionych celów nauczania.
- Dominującą metodą na lekcjach w archiwach jest wykład (ponad 1/3 wykazanych metod). Jest on zwykle wzbogacany o pokaz materiałów archiwalnych. Do często stosowanych metod należy także pogadanka. Zaledwie 11% wszystkich metod stanowi praca pod kierunkiem. Jeszcze rzadziej archiwiści podczas lekcji archiwalnych sięgają po dyskusję czy burzę mózgow, które wymagają przygotowania dydaktycznego i umiejętności pracy z grupą. Metody takie jak mapa mentalna czy drama należą do rzadkości. Rzadkie są przypadki udziału archiwów w realizacji projektów edukacyjnych.
- Zbyt rzadko na lekcje archiwalne wprowadza się elementy zabawy, co ma szczególne znaczenie w przypadku zajęć dla najmłodszych.
- Jeśli chodzi o środki dydaktyczne, to znakomita większość zajęć (blisko 2/3) bazuje na wykorzystaniu oryginalnych materiałów archiwalnych lub ich cyfrowych kopii. Bardzo popularne są też prezentacje multimedialne. Niestety zdarzają się lekcje oparte wyłącznie na tego typu pomocach. Jako środki dydaktyczne wykorzystuje się też wystawy archiwalne, pomoce ewidencyjne, formularze i normatywy archiwalne, wydawnictwa.

- Wadą wielu konspektów jest ich nadmierne uproszczenie i ubóstwo elementów składowych. Zwykle w scenariuszach brak materiałów pomocniczych w postaci reprodukcji źródeł i zestawów pytań. Liczne są przypadki mylenia pojęć: formy, metody i środki dydaktyczne.
- Wiele zajęć w archiwach nieprecyzyjnie określana jest jako lekcje archiwalne, bowiem nie spełniają one kryteriów metodycznych właściwych dla lekcji.
- Szwankuje promocja działalności oświatowej archiwów. Informacja o organizowanych lekcjach archiwalnych w niewielkim stopniu przenika do środowisk oświatowych.

DIAGNOZA

Podczas klasycznej lekcji archiwalnej rola uczniów sprowadza się do recepcji gotowej wiedzy z zakresu archiwistyki lub historii regionalnej i lokalnej podawanej przez archiwistę w formie wykładu. Całość urozmaica i uatrakcyjnia ogląd używanych jako środki dydaktyczne oryginałów i kopii archiwaliów oraz prezentacji multimedialnych. Pasywność uczniów przełamują sporadycznie odpowiedzi udzielane na zadawane pytania. W zajęciach tych brak na ogół okazji do kształtowania umiejętności i systemu wartości. Nie ma w nich też miejsca na nauczanie-uczenie się odkrywczo-badawcze bazujące na metodach aktywizujących i krytycyzmie źródeł historycznych.

Cele nauczania

Proces nauczania i uczenia się podobnie jak wszystkie czynności w życiu nastawiony jest na realizowanie określonych celów. Edukacja jest efektywna wówczas, gdy przynosi określone rezultaty, gdy osiągnięte są wytyczone wcześniej cele.

Cele są podstawą dla programów i podręczników szkolnych, są fundamentem nauczania, który determinuje dobór strategii, metod, technik i środków dydaktycznych oraz określa organizację procesu nauczania.

Najważniejszym zadaniem jest określenie szczegółowych celów nauczania, które powinny opisywać „zachowania lub stany poznawcze i emocjonalne ucznia”. Wyjść należy od sformułowania celu ogólnego zajęć, a następnie na jego zamianie na cele szczegółowe. Odpowiedzieć należy na pytania, czym powinien charakteryzować się uczeń spełniający wybrany cel, a następnie jakie czynności uczeń musi wykonać, aby udowodnić, że cel został osiągnięty. Ostatnim elementem określenia celów szczegółowych będzie nazwanie tych czynności. Wyrażamy je za pomocą czasowników np.: wskazać, wymienić, omówić, opisać, uporządkować, scharakteryzować, porównać, ocenić, analizować, wnioskować, zestawiać, zdefiniować, podać, nazwać, wyjaśnić, streścić, formułować, uzasadnić itp. W konspektach i scenariuszach poprzedza się je zwrotem „po skończonych zajęciach/lekcji uczeń wie/zna/umie/potrafi/rozumie ...”.

Cele nauczania historii zdefiniować można jako „zamierzone zmiany w systemie wiedzy, umiejętnościach, kulturze i świadomości historycznej uczniów, które chcemy osiągnąć w procesie kształcenia historycznego”.

W dydaktyce historii istnieją różne klasyfikacje celów nauczania. Cele wskazywać mogą określony kierunek działań dydaktycznych – cele ogólne lub opisywać wyniki, jakie mają być osiągnięte przez uczniów w procesie nauczania – cele szczegółowe. Do niedawna bardzo popularny był podział rzeczowy na cele poznawcze, kształcące i ideowo-wychowawcze.

W przypadku lekcji archiwalnych szczególnie nacisk położyć należy na poprawny zapis celów nauczania oraz ich reorientację w kierunku realizacji celów kształcących i wychowawczych. Nie można poprzestawać jedynie na wyposażeniu uczniów w określoną wiedzę, ale skoncentrować się także na kształtowaniu określonych umiejętności i postaw.

Strategie dydaktyczne

Strategie dydaktyczne to globalne podejście do procesu kształcenia, które oprócz metod i technik obejmuje organizację kształcenia i zastosowanie właściwych środków dydaktycznych oraz ogólną postawę nauczyciela wobec zadań edukacyjnych szkoły.

W edukacji historycznej dominują dwie strategie, z których dla lekcji archiwalnych kluczowe znaczenie ma strategia nauczania historii poprzez organizowanie pracy badawczej ucznia. Jest to „oparcie procesu kształcenia na metodologicznych podstawach historii naukowej oraz teorii wiedzy historycznej”. Strategia ta jest więc zapoznawaniem młodzieży z warsztatem badawczym historyka, przede wszystkim poprzez analizę źródeł. Uczniowie poznają istotę działań naukowych poczynając od stawiania pytań badawczych, poprzez uzyskiwanie informacji, do formułowania wniosków i ocen.

W nauczaniu historii i w praktyce działalności oświatowej archiwów istotne znaczenie musi mieć też sformułowana przez Wincentego Okonia teoria kształcenia wielostronnego. Składają się na nią:

- uczenie się poprzez przyswajanie,
- uczenie się przez przeżywanie,
- uczenie się przez badanie (odkrywanie),
- uczenie się przez działanie.

Istotą nauczania – uczenia się przez przeżywanie w edukacji historycznej jest tworzenie sytuacji wywołującej przeżycia emocjonalne dotyczące wartości moralnych, społeczno-politycznych, ideologicznych, estetycznych. Nauczanie – uczenie się przez odkrywanie to proces samodzielnej pracy ucznia pod kierunkiem nauczyciela, który prowadzi do zdobywania wiedzy i umiejętności. Nauczanie – uczenie się przez działanie to czynność zmierzających do zmiany danego stanu rzeczy poprzez formułowanie i rozwiązywanie zadań o charakterze praktycznym.

Strategia dydaktyczna jest sposobem myślenia o procesie kształcenia, jego kompleksowym modelem ukierunkowanym strategicznymi celami edukacyjnymi.

Drugą strategią w edukacji historycznej, mniej przydatną w praktyce archiwalnej, jest nauczanie problemowe oparte na wywoływaniu sytuacji problemowych, stawianiu problemów przez uczniów lub nauczyciela, ich rozwiązywaniu poprzez tworzenie pomysłów, które następnie podlegają sprawdzeniu, a zdobyta wiedza jest systematyzowana.

Metody nauczania

Z uwagi na wielość stanowisk co do definicji pojęcia metoda nauczania i brak jednoznacznej terminologii, w dużym uproszczeniu przyjąć należy, że metoda nauczania to określony sposób działania uczniów i nauczycieli, prowadzony planowo i systematycznie, którego efektem ma być osiągnięcie zamierzonych celów.

Z perspektywy efektywności edukacji i realizacji celów nauczania znaczenie fundamentalne ma dobór właściwych metod nauczania.

We współczesnej dydaktyce podkreśla się fakt, że nie ma metod dobrych lub złych, przydatnych i nieprzydatnych. Dlatego też dydaktycy zalecają kształcenie polimetodyczne polegające na łączeniu różnych metod nauczania.

Skuteczność metod zależy od określonych sytuacji, w których są stosowane. Co decyduje o wyborze właściwej metody nauczania?

- preferencje nauczyciela, jego cechy osobowościowe i umiejętności dydaktyczne, wiedza i doświadczenie,
- poziom wiedzy uczniów, ich umiejętności, wiek i możliwości percepcyjne,
- tematyka zajęć i treści nauczania,
- wyposażenie w środki dydaktyczne, wielkość sali, ustawienie ławek.

Nauczyciele mają obecnie do dyspozycji ogromny arsenał różnorodnych metod nauczania. Są to często propozycje o oryginalnie i chwytliwie brzmiących nazwach np. ranking diamentowy, kapelusze myślowe Edwarda de Bono, dywanik pomysłów, piramida priorytetów, poker kryterialny, rybi

Metoda nauczania to wypróbowany i systematycznie stosowany układ czynności nauczycieli i uczniów, realizowanych świadomie w celu spowodowania zmian w osobowości uczniów

W dydaktyce ogólnej i dydaktyce historii istnieje wiele propozycji typologii metod nauczania. Jedną z nich jest podział na metody podające i poszukujące.

W ostatnim czasie przyjęła się dość powszechnie klasyfikacja na metody pasywne i aktywne (aktywizujące), czyli odnosząca się do zakresu czynnej postawy ucznia w procesie poznania.

szkielet, 6 – 3 – 5, tort decyzyjny. Do bardzo popularnych metod nauczania historii należą metaplan, drzewo decyzyjne, analiza SWOT i drama. Wydaje się, że w edukacji archiwalnej będą one znajdowały niewielkie zastosowanie.

Jako metody, które doskonale sprawdzić mogą się na zajęciach w archiwum wymienić trzeba:

- Opowiadanie polega na barwnym i plastycznym ukazaniu danego zagadnienia, oddziałującym na wyobraźnię uczniów. Skuteczność opowiadania podnosi zrozumiały i ciekawy język, dramaturgia oraz łączenie z pokazem czy opisem.
- Opis – słowne, obrazowe przedstawienie składników danego wydarzenia historycznego, charakterystyka właściwości poszczególnych składników takich jak rzeczy, ludzie, ich czyny itp. Istotą tej metody jest plastyczność i obrazowość wypowiedzi, dobór właściwego słownictwa, stosowanie porównań, konkretyzacja.
- Wykład polega na ustnym przekazywaniu odpowiednio uporządkowanych wiadomości przez nauczyciela oraz ich recepcji przez uczących się. Wykład łączyć można z innymi metodami, opisem, pokazem itp. oraz wykorzystaniem pomocy naukowych. Jest to metoda adresowana do uczniów starszych.
- Pokaz – jako metoda oglądowa nauczania to „zespół czynności dydaktycznych nauczyciela, polegający na demonstrowaniu uczniom naturalnych przedmiotów [...] oraz na objaśnianiu istotnych cech obiektów będących przedmiotem obserwacji uczniów”. Do przedmiotów tych zaliczyć można m.in. budowle zabytkowe, eksponaty muzealne, dokumenty archiwalne, obrazowe lub symboliczne przedstawienia.

Metodę tę stosuje się przede wszystkim w klasach młodszych.

Opis jest najskuteczniejszą metodą w połączeniu z pokazem. Rzadko wykorzystywany jest jako samodzielna metoda, a przeważnie stanowi element wykładu lub opowiadania.

Skuteczność wykładu podnieść można przez: zapisywanie pojęć, dat i nazwisk na tablicy, stworzenie możliwości zadawania pytań w trakcie wykładu.

Pokaz może odbywać się w otoczeniu naturalnym, w muzeum, bibliotece, archiwum oraz w warunkach klasowych.

- Pogadanka (rozmowa nauczająca) to planowo i celowo prowadzona rozmowa nauczyciela z uczniami, prowadząca do uporządkowania i zrozumienia nowo poznanych faktów i innych elementów procesu dziejowego. Celem działań nauczyciela jest stawianie pytań kierowanych do uczniów. Rolą uczniów jest udzielanie odpowiedzi, co ma za zadanie pobudzić ich do samodzielnego myślenia, dochodzenia do nowych informacji, pełnego zrozumienia i opanowania nowo poznanych treści oraz rozwijania wyobraźni. Pogadanka adresowana jest przede wszystkim do uczniów młodszych.
- Dyskusja – „forma publicznej wymiany poglądów na dany temat, polega na konfrontacji zgłaszanych racji i argumentów z punktu widzenia innych uczestników rozmowy”. Na lekcjach historii dyskusja staje się „wymianą informacji, myśli, opinii uczniów z inicjującym, a nawet prowokującym udziałem nauczyciela na temat wybranego faktu czy zjawiska historycznego”. Znaczenie dyskusji w edukacji historycznej jest szczególnie istotne głównie ze względu na specyfikę historii jako dyscypliny nauki. Mowa tu o wielości poglądów prezentowanych w literaturze historycznej, różnorodności i odmienności stanowisk badaczy wobec określonych faktów, i wynikającej stąd umowności ustaleń historyków, brak pewności co do podstawy źródłowej rekonstrukcji. Dyskusja jest najważniejszą metodą kształtującą umiejętność wymiany poglądów, kultury wypowiedzi, poszanowania dla odmienności stanowisk, krytycznego myślenia.
- Praca pod kierunkiem jest „metodą nauczania polegającą na samodzielnej pracy uczniów prowadzonej pod kierunkiem i w obecności nauczyciela z wykorzystaniem różnorodnych środków dydaktycznych”. Zadaniem nauczyciela jest przygotowanie materiałów i zadań dla uczniów, wyjaśnienie zasad wykonywanego zadania oraz udzielanie indywidualnej pomocy.

Zastosowanie pogadanki wymaga wstępnego przygotowania ucznia w zakresie omawianego tematu. Ważne jest, by pytania zadawane były we właściwym porządku i kolejności. Powinny być, krótkie, rzeczowe, jasne, jednoznaczne, precyzyjne i dla uczniów zrozumiałe.

Odmiany dyskusji: plenarna, panelowa (uczniowie pełnią rolę ekspertów i moderatorów), punktowana (jej istotą jest przyznawanie punktów uczestnikom za każdy rodzaj aktywności), debata „za i przeciw” (uczniowie bez względu na swoje przekonania podzieleni są na dwie grupy: zwolenników danej tezy i jej przeciwników).

W metodzie tej można wykorzystać podręcznik, mapę, materiały ikonograficzne, środki audiowizualne, komputer oraz źródła historyczne.

- Burza mózgów zwana „giełdą pomysłów”, jest metodą nauczania, która kształtuje umiejętność twórczego myślenia. Polega na podawaniu w jak najkrótszym czasie maksymalnej liczby skojarzeń i pomysłów dotyczących zaproponowanego przez nauczyciela hasła, problemu itp. Pierwszym etapem jest określenie problemu i ustalenie zasad zadania, po czym uczniowie zgłaszają pomysły, które następnie są zapisywane. Trzeci etap to weryfikacja zgłoszonych skojarzeń, czwarty ich porządkowanie i wartościowanie. Ostatnia część to wybór właściwego rozwiązania.
- Mapa mentalna (mind map) nazywana także mapą mózgu, mapą myśli, to graficzne przedstawienie danego problemu czy zagadnienia. Sporządza się ją zwykle na dużej kartce papieru, w centralnej jej części umieszczając przedmiotowe hasło. Następnie dorysowywane są gałęzie odpowiadające określonym zagadnieniom. W mapie mentalnej wykorzystuje się krótkie hasła, linie, znaki i symbole graficzne, figury geometryczne, rysunki, zdjęcia i różne kolory.
- Metoda projektów polega na samodzielnej realizacji przez uczniów, podzielonych na grupy lub pracujących indywidualnie, szerszych przedsięwzięć poznawczych mających charakter interdyscyplinarny. Projekt może przybierać różne formy np. wystawy, prezentacji multimedialnej, filmu, wywiadu, referatu, kroniki, eseju, mapy, trasy wycieczki, plakatu, rysunku, modelu, drzewa genealogicznego. Celem tej metody jest kształtowanie umiejętności planowania i organizacji pracy własnej uczniów, pozyskiwania informacji z różnych źródeł, ich selekcjonowania, wartościowania, interpretacji i integrowania. Projekt ma na ogół charakter długofalowy.
- Portfolio, inaczej teczka, to „uniwersalna metoda nauczania, oceniania uczniów, a także prezentacji ich zainteresowań i dorobku”. Metoda ta polega na gromadzeniu, porządkowaniu i prezentacji przez

W burzy mózgów przestrzegać należy następujących zasad: każdy pomysł jest dobry, pomysłów nie krytykujemy, nie komentujemy, nie odrzucamy, najważniejsza jest liczba pomysłów, każdy pomysł jest zapisywany w brzmieniu podanym przez autora.

Prezentowana metoda kształtuje umiejętność gromadzenia materiałów, zapisu informacji, pozwala na odkrywanie związków i zależności pomiędzy elementami analizowanego materiału, ułatwia zapamiętywanie, utrwalanie i powtarzanie wiadomości.

uczniów materiałów na określony temat. Portfolio może przybrać postać teczki, segregatora, aktówki z dokumentami, albumu, folderu komputerowego. Ważna jest przede wszystkim wartość merytoryczna portfolio oraz sposób pozyskania materiałów, ich dobór, układ, a także oryginalność. Stanowiąc mogą je notatki, kopie artykułów, wydruki stron internetowych, wycinki prasowe, wywiady, fotografie, rysunki, dokumenty, mapy, nagrania dźwiękowe, filmy, itp.

O czym należy pamiętać w przypadku doboru metod nauczania:

- Wybierajmy metody, w których czujemy się pewnie, na miarę naszej wiedzy, umiejętności i doświadczenia,
- Łączmy różne metody nauczania – nauczanie polimetodyczne,
- Minimalizujmy wykorzystanie metod podających (wykład i opowiadanie) na rzecz metod aktywizujących (burza mózgów, mapa mentalna),
- Dobierajmy metody nauczania do specyfiki lekcji archiwalnych,
- Dajmy pierwszeństwo metodom pozwalającym na odkrywco-badawczy model nauczania

Środki dydaktyczne

Środki dydaktyczne, inaczej pomoce naukowe lub pomoce dydaktyczne, spełniają rozmaite funkcje w procesie kształcenia historycznego. Przede wszystkim są dla uczniów źródłem informacji, pozwalają zdobywać, utrwaląć i posługiwać się wiedzą. Kształtują określone sprawności i umiejętności, mogą wpływać na postawy, poglądy i system wartości uczniów. Środki dydaktyczne urozmaicają proces nauczania, czynią lekcje historii bardziej atrakcyjnymi, uzupełniają, a czasem też zastępują czynności nauczyciela.

Dobór właściwych środków dydaktycznych zależy przede wszystkim od treści i celów nauczania, wybranej metody kształcenia, wieku i możliwości uczniów oraz rzecz jasna od dostępności określonych pomocy w szkole lub innej jednostce organizującej lekcje. Unikać należy przeładowania zajęć zbyt dużą ilością środków dydaktycznych.

Do podstawowych środków dydaktycznych stosowanych na lekcjach archiwalnych należą: archiwalia (oryginały i ich kopie), archiwalne pomoce, normatywy i formularze, komputer, rzutnik, prezentacje multimedialne itp.

Środki dydaktyczne to „przedmioty materialne lub ich wytwory oddziałujące na różne receptory i umożliwiające wtórną rekonstrukcję procesu dziejowego na potrzeby związane z szeroko rozumianą edukacją historyczną”.

Typologia środków dydaktycznych: słowno tekstowe pierwotne i wtórne, poglądowe bezpośrednio występujące w środowisku naturalnym i zastępczym, poglądowe pośrednie: odwzorowujące relikty minionej rzeczywistości w sposób jednowymiarowy i wielowymiarowy, symboliczne, audiowizualne, automatyzujące proces dydaktyczny.

Podstawowym środkiem dydaktycznym i najważniejszym źródłem wiedzy na zajęciach w archiwum powinny być materiały archiwalne. Słowo mówione powinno odgrywać rolę pomocniczą. To właśnie archiwalia powinny być głównym powodem pojawiania się uczniów w archiwach. Lekcje w archiwum dają niekiedy jedyną możliwość do zobaczenia tej części dziedzictwa narodowego, którą stanowią materiały archiwalne.

Literatura

- *Archiwum jako warsztat pracy nauczyciela historii. Scenariusze lekcji dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej*, red. T. Stachurska-Maj, V. Urbaniak, Warszawa 2010;
- *„Bez korzeni nie zakwitniesz – Warszawa moją małą ojczyzną”*. Scenariusze lekcji dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i liceum, red. T. Stachurska-Maj, V. Urbaniak, Warszawa 2012;
- Bieniek Maria, *Dydaktyka historii. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2007;
- Chorąży Ewa, Konieczka-Słowińska Danuta, Roszak Stanisław, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008;
- Ciara Stefan, *Lekcje historii w archiwum*, „Wiadomości Historyczne”, 2, 1980, s. 106-108;
- Mazur Hubert, *Archiwum Państwowe w Kielcach – historia – zadania – zasób. Konspekt lekcji w liceum ogólnokształcącym*, „Wiadomości Historyczne”, 6, 2011, s. 25-27;
- Mazur Hubert, *Archiwum Państwowe w Kielcach – historia – zadania – zasób jako przykład lekcji archiwalnej*, „Wiadomości Historyczne”, 6, 2011, s. 18-24;
- Mazur Hubert, *Edukacja historyczna w archiwach – bilans, perspektywy, postulaty*, [w:] *Kierunki badań dydaktycznych. Kierunki zamian edukacji historycznej*, „Toruńskie Spotkania Dydaktyczne”, t. X, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek, Ł. Wróbel, Toruń 2013, s. 298-309;
- Mazur Hubert, *Lekcje archiwalne – próba definicji, cele, typologia, budowa*, „Archiwista Polski”, 1, 2013, s. 7-24;
- Mazur Hubert, *Między archiwistyką a dydaktyką historii, czyli co archiwista o lekcjach archiwalnych wiedzieć powinien*, [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Wrocław 5-7 września 2012*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2013, s. 501-522;
- Rosa Agnieszka, *Edukacyjna funkcja archiwów*, Warszawa 2012;
- Roszak Stanisław, *Nauczyciel historii w archiwum – archiwista w szkole. Czy istnieją pola współpracy?*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Zjazdu Archiwistów Polskich Olsztyn 6-8 września 2007*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 441-448;

- Szczepaniak Marek, Tyrchan Grażyna, *Możliwości działalności edukacyjnej archiwów państwowych w środowisku szkolnym w oparciu o dotychczasowe doświadczenia Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Zjazdu Archiwistów Polskich Olsztyn 6-8 września 2007*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 449-457;
- Szczepaniak Marek, Tyrchan Grażyna, *Ścieżka edukacji regionalnej „Kościół Św. Ducha w Gnieźnie”*. *Materiały i scenariusze zajęć przeznaczonych dla uczniów gimnazjów*, „Wiadomości Historyczne”, 3, 2007, s. 43-55;
- Szczepaniak Marek, Tyrchan Grażyna, *Rozszerzanie oferty edukacyjnej archiwów państwowych. Nowy kierunek i wymóg czasu*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny”, r. XVI, 2013, s. 81-94;
- Urbaniak Violetta, *Archiwa a edukacja w powojennej Polsce*, [w:] *Archiwa polskie wczoraj i dziś*, red. K. Kozłowski, W. Stępnia, Warszawa 2012, s. 59-66;
- Urbaniak Violetta, „Czego się Jaś nie nauczy ...” – czyli o miejscu i roli archiwów w procesie edukacji, „Archeion”, t. CXII, 2011, s. 235-252;
- *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004;
- Zielecki Alojzy, *Archiwa*, [w:] *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004, s. 13, 14;
- Zielecki Alojzy, *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007.

NOTATKI

